

паст бўлган болаларни бирикитиб қўйиш, бир партада ёнма-ён ўтиргизиб, унинг иқтидорини, ютуқларини жалб қилган ҳолда ўқувчининг ўзлаштириш самарадорлигини ошириш ҳам инклюзив таълимнинг бир кўринишидир. Яъни яхши ўқийдиган боланинг ёнига ўзлаштириши сушт болани қўйиб, унинг ўзлаштириш кўрсаткичини маълум даражада яхшилаш мумкин. Намунали ўқийдиган ўқувчи қоқоқ ўқувчини ўзининг ижобий таъсир доирасига олиши, яхши хусусиятлари билан уни ўзига жалб этиши мумкин. Касб-ҳунар коллежларида ҳам фанлар билан бир қаторда касбий маҳорати яхши бўлган иқтидорли ўқувчидан фойдаланиб касбни эгаллаши ёки касбий ўзлаштириши сустроқ ўқувчининг касбий маҳоратини ошириш, таълим самарадорлигини кўтариш мумкин.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.–Т.: “Ўзбекистон”, 1992.
2. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 3-сон, 79-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. //Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 3-сон, 79-модда
4. Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни. – Т.: “Ўзбекистон”, 2008.
5. UNESCO: Жамиятга ва махсус таълимга муҳтожларга қаратилган Дастур. –Т.: “Ўзбекистон”, 1994. – 94-б.
6. UNISEF: Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция. –Т.: “Ўзбекистон”, 2005.
7. UNESCO: Барчага таълим олишни таъминлаш. –Т.: “Ўзбекистон”, 2009.68-б.
8. UNESCO: The edication of children end young health with Disabilities Parish. Principies fun the review of practiced. – Paris, 1992. P. 9; БрюноЖ. и др. Одаренные дети: психоло-педагогические исследования и практика. //Психологический журнал. – 1995 №4. – С. 74.
9. Раджапова А. Р. Педагогик мулоқотни оптималлаштиришнинг коммуникатив усуллари. //Халқ таълими. – 2011 №6. –104-бет.
10. Дьюи Дж. От ребенка – к миру, от мира – к ребенку. – М.: Карапуз, 2009. –С. 122.;
11. Жўраев Т. С. Ўсмир ўқувчилар ақлий ривожланишининг психологик хусусиятлари: Псих. фан. номзоди ...дисс. – Т., 2005. – С. 139.
12. Каждаспаров Г. М., Каждаспаров А. Г. Педагогический словарь. – М.: Просвещение, 1998. – С. 49.
13. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, 2005. – С. 6
14. [https://en.wikipedia.org/wiki/Inclusion_\(education\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Inclusion_(education))
15. <http://inclusionbc.org>
16. <http://lex.uz/docs/3436192>

Гулноз ҚУРБОНОВА

Бухоро давлат тиббиёт институти педагогика, психология ва тиллар кафедраси мудири, педагогика фанлари номзоди, доцент

ТАЛАБАЛАРДА КАСБИЙ ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Мақолада таълим жараёнида бўлажак мутахассисларнинг касбий тафаккурини педагогик-психологик тамойиллар асосида ривожлантириш масалалари ўрганилган бўлиб, бу жараёнда тафаккур маданияти ҳамда педагогик мулоқотнинг аҳамияти кўрсатилиб, эмперик тадқиқотнинг назарий асослари, методик тамойиллари ва натижалари мазмуни ёритилган. Тадқиқот давомида тиббий педагогика таълим йўналиши талабалари касбий тафаккурининг педагогик-психологик ўзига хос жиҳатлари аниқланди. Бу жараёни ривожлантирувчи муаллифлик дастуримиз эса бўлажак мутахассислар касбий тафаккурининг ривожланишига муҳим амалий туртки бўлиб хизмат қилади.

Калит сўзлар: тафаккур, касб, мулоқот, бўлажак ўқитувчи, ривожланиш, тарбия, маданият, механизм, мотив, лаёқат, хусусият, мезон, натижа.

В статье исследуются вопросы развития профессионального мышления будущих специалистов в образовательном процессе на основе педагогико-психологических принципов, указывается культура мышления и значимость педагогического общения в этом процессе, освещается содержание теоретических основ, методологических принципов и результатов эмпирического исследования. В ходе исследования были определены педагогические и психологические особенности профессионального мышления студентов медико-педагогического направления образования. И наша авторская программа, развивающая этот процесс, служит важным практическим стимулом для развития профессионального мышления будущих специалистов.

Ключевые слова: мышление, профессия, общение, будущий учитель, развитие, образование, культура, учебный план, мотивация, заслуга, признак, критерий, результат.

The article presents the development of professional thinking of future specialists in the educational process based on pedagogical and psychological principles, indicates the culture of thinking and the importance of pedagogical communication in this process, highlights the content of theoretical foundations, methodological principles and results of empirical research. In the course of the research, pedagogical and psychological features of professional thinking of students of the medical and pedagogical direction of education were determined. And our author's program, which develops this process, serves as an important practical incentive for the development of professional thinking of future specialists.

Key words: thinking, profession, communication, future teacher, development, education, culture, curriculum, motivation, merit, attribute, criterion, result.

Кириш. Олий таълим муассасалари замонавий талабалари касбий тафаккурини ривожлантириш муаммосининг долзарблиги шундаки, бўлажак ўқитувчининг тафаккури мураккаб ички психологик фаолият сифатида унинг келажакдаги касбий етуклигини белгилайдиган мезон бўлиб хизмат қилиши лозим. Мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ва ўзгаришлар даврида алоҳида эътибор бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашга қаратилиб, ўз навбатида улар ўқувчи ёшлар шахсини шакллантириш, дунёқарашини кенгайтириш ҳамда ижодий имкониятларини рўёбга чиқаришга масъул ҳисобланадилар.

Тафаккурни ўрганишнинг назарий-методологик асослари.

Тафаккур-инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли, объектив воқеъликнинг онда акс этиш жараёни ҳисобланиб, қадим замонлардан бошлаб, доимий равишда фалсафий, педагогик, психологик, физиологик тадқиқотлар илмий қизиқишлари доирасида асосий объектлардан бири сифатида ўрганилиб келинган.

Антик давр файласуфлари Арасту, Демокрит, Сукрот, Эпикур тафаккурни руҳият ҳамда таассуротлар бирлиги сифатида эътироф этган ҳолда, тафаккур қонуниятлари, шакллари биринчилардан бўлиб таснифлаганлар. Янги давр файласуфлари Дж. Локк, Ф.Бэкон, К.Гальвеший, Д. Юмлар эса тафаккурнинг намоён бўлишини: ҳис этиш, идрок этиш, тасаввур қилиш ҳамда рефлексия сифатида белгиладилар.

Классик немис фалсафасида (Э. Кант, И. Фихте, Ф. Шеллинг, Г. Гегель) тафаккур субъектнинг мустақиллиги рамзи сифатида намоён бўлади. XVIII аср немис файласуфлари тафаккурнинг меҳнат фаолияти ҳамда ижтимоий амалиёт натижасида юзага келадиган ўзига хос шакллари сифатида намоён бўлишига эътиборларини қаратдилар.

Шуни қайд этиш лозимки, фалсафий тадқиқотлар йўналишида тафаккур, авваламбор, инсоннинг билиш имкониятларини рўёбга чиқарувчи ижтимоий-тарихий жараён сифатида юзага келади.

Ю.Корнилов[4] касбий тафаккурни касбий фаолият жараёнида касбий вазифаларни ечишдаги инсон тафаккурининг намоён бўлиши деб ҳисобласа, Д.Кавтарадзе амалий касбий вазифаларни ҳал этишда иқтидор кўникмаларни ҳосил қиладиган компетент тафаккур деб белгилайди. О.Тихомиров касбий тафаккурни касбий ижодий топшириқларни ечишга қаратилган турли-туман эвристик усулларни ўзида мужассамлаштиради, Ю.Кулюткин эса ижодий характерга эга тафаккурнинг юксак даражадаги касбий ривожланиши жараёни деб таъриф берадилар. М.Кашапов фикрича касбий тафаккур бу касбий фаолиятда юзага келадиган қийинчиликларни топиш, ўрганиш, баратараф этишининг юқори даражадаги билиш жараёнидир. Кўришиб турибдики, адабиётлар таҳлили натижаси “касбий тафаккур” тушунчасининг турли хил талқин этилиши унинг тузилиши ва таркибий қисмлари бўйича бир хил аниқ фикр мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда.

Касбий тафаккурни ривожлантириш инсон касбий етуклик жараёнининг муҳим таркибий қисми сифатида унинг муваффақиятли касбий фаолият олиб боришига имкон беради. Касбий тафаккурни ривожлантиришда асосий ўринни олий таълим муассасаларидаги таълим-тарбия олиш жараёни эгаллаб, бу жараёнда бўлажак мутахассиснинг касбий етукликка эришиш йўлига муҳим пойдевор қўйилади.

Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий тафаккурини мақсадли йўналтирилган ҳолда ривожлантиришнинг баъзи жиҳатлари Л.Жалилова, Е.Осипова, Н.Степанова, Б.Ломов[6], Н.Кузмин[5]ларнинг тадқиқотларида ўрганилган. Мазкур тадқиқотчилар бўлажак ўқитувчилар касбий тафаккурини ривожлантиришни тафаккурнинг мантиқий маданиятини ривожлантириш, аниқ педагогик вазиятларда педагогик ҳамда психологик назариялар, категориялар, тамойиллар ва қонуниятларни қўллаш кўникмаларини эгаллаш, педагогик интуицияни ривожлантириш, диалектик тафаккур асосларини ва илмий тафаккур методларини эгаллаш, касбий рефлексия қобилиятларини эгаллаш, ўқувчилар билан самарали мулоқот кўникмаларини эгаллаш ҳамда тор мутахассислиги дорасидаги илмий тафаккур кўникмаларни ҳосил қилиш билан боғлиқ ҳолда ўрганганликлари диққатга сазовордир.

Шундай қилиб, “касбий тафаккур” тушунчаси фанда умумий қабул қилинган аниқ таърифга эга бўлмасдан, у ёки бу касбий фаолиятни амалга ошириш жараёнида мутахассиснинг етуклик даражасини белгиловчи тафаккур шакли сифатида намоён бўлади.

Республикамизда ўқитувчилик касбининг ўзига хос этнопсихологик фазилатлари, хислатлари, қобилиятлари иш услублари маҳоратга эришишнинг йўллари, шахслараро мулоқот маромлари юзасидан ҳар хил даврларда бир мунча илмий изланишлар олиб борилган.

Касбий тафаккур жараёнида инсонда ўз мутахассислиги, касби тўғрисида фикр, мулоҳаза, ғоя, фараз қабилар вужудга келади ва улар шахснинг онгида тушунчалар, ҳукмлар, хулосалар шаклида ифодаланади. Ижтимоий ҳаётда, таълим жараёнида инсонлар ўртасидаги алоқа, мулоқот ва муносабатлар ҳам тафаккур ёрдамида намоён бўлади[10].

Ўз навбатида бўлажак ўқитувчининг касбий тафаккур маданиятини шакллантириш учун муайян дидактик механизмлар, педагогик жараённи тизимли ташкил этиш ҳамда махсус педагогик таъсир ва самарали бошқарув зарур бўлади.

Касбий таълим жараёнида касбий тафаккур маданиятини шакллантиришнинг дидактик механизмларни аниқлашнинг назарий асоси сифатида касбий тафаккур маданиятининг тузилиши ва хусусиятлари намоён бўлади.

Касбий тафаккур маданиятини мақсадли шакллантириш таълим жараёнида фикрлаш жараёнини ташкил этишнинг натижаси ҳисобланиб, бизни тиббиёт олий ўқув юрти талабаларида касбий тафаккур маданиятини шакллантириш моделини ишлаб чиқишга даъват этди.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, касбий тафаккур маданиятини шакллантириш жараёни ўқитувчи ва талаба ўртасидаги фаолиятни ташкил этишнинг ўқув жараёнини мотивацион таъминлаш принципи, педагогик жараённинг инсонпарвар йўналганлик принципи, ҳаёт билан амалиётнинг боғлиқлик принципи, педагогнинг шахсий маданияти ҳамда касбий фаолияти уйғунлиги принципи, касбий йўналганлик принципларига асосланиши лозим.

Ўқув жараёнини мотивацион таъминлаш принципи талабаларда касбий вазифаларнинг ечимини топишни англашга қаратилган мақсадли мотивацияни шакллантиришни назарда тутди.

Педагогик жараённинг инсонпарвар йўналганлик принципи бўлажак ўқитувчиларда жамият ва шахс мақсадларининг уйғунлиги, замонавий дунёда инсоний қадриятларнинг аҳамиятини тушуниш даражасининг шаклланганлик ҳолатини ифодалайди.

Касбий тафаккур маданиятини шакллантиришнинг ҳаёт билан амалиётнинг боғлиқлик принципи бўлажак ўқитувчиларда таълим жараёнини модернизациялаш шароитида ундаги ўзгаришларни тушуниш ва иштирок этиш жараёни мазмунини ифодалайди.

Педагогнинг шахсий маданияти ҳамда касбий фаолияти уйғунлиги принципи ўқитувчи педагогик фаолиятининг юксак профессионализм асосида унинг шахсий маданияти орасидаги муносабат тизимини англатади.

Бунда бўлажак ўқитувчининг касбий сифатлари сифатида: педагогик йўналганлик, педагогик тафаккур, педагогик рефлексия ҳамда педагогик назокатининг педагогнинг шахсий маданият сифатлари: тарбияланганлик, фуқаролик, инсонпарварлик, юксак ахлоқ, хайрихоҳлик, самимийлик сифатлари билан уйғунлиги асосида педагогик тафаккур маданиятини шакллантириш назарда тутилади.

Касбий йўналганлик принципи бўлажак ўқитувчининг педагогик фаолият мазмунига қизиқиши, уни амалга оширишга шахсий мотивациясини шакллантиришга қаратилган бўлади.

Шу ўринда юкоридаги принципларни амалга оширишда педагог, мутахассис ҳамда бўлажак ўқитувчилар орасидаги педагогик мулоқот ҳам алоҳида аҳамият касб этишини қайд этишимиз лозим.

Мулоқот – мулоқот субъектларининг ўзаро таъсир жараёни бўлиб, бу таъсир давомида ахборот алмашинади, муносабат ўрнатилади, ривожлантирилади. Мулоқот воситасида ҳамкорликдаги фаолият ташкил этилади ва амалга оширилади. Айни вақтда фаолият давомида инсонлар ўртасида янги-янги муносабатлар ва алоқалар шаклланади. Демак, мулоқот ва фаолият ўзаро чамбарчас боғлиқдир.

Мулоқотнинг тарбияловчи имкониятларини рўёбга чиқариш кўп жиҳатдан ўқитувчининг шахсий сифатлари билан белгиланишини айтиб ўтиш керак. Педагогик мулоқотнинг тўғри танланган, педагогнинг бетакрор индивидуаллигига мувофиқ келувчи услуби қуйидаги вазифалар мажмуини ҳал қилишга ёрдам беради:

Биринчидан, педагогик таъсир кўрсатиш педагог шахси билан айни бир нарса бўлиб қолади, аудитория билан мулоқотда бўлиш жараёнининг ўзи содалашади, у педагогнинг ўзи учун ёқимли, узвий бўлиб қолади;

Иккинчидан, талабалар билан ўзаро муносабатларни йўлга қўйиш жараёни анча енгиллашади;

Учинчидан, педагогик мулоқотнинг барча энг муҳим вазифаларининг самарадорлиги ортади, шу билан бирга буларнинг ҳаммаси мулоқотнинг барча босқичларида педагогнинг ҳиссий хотиржамлигининг ижобий негизида рўй беради.

Талабаларда мулоқотларнинг индивидуал услубини шакллантириш методикаси қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Талабалар мулоқоти индивидуал услубининг ҳақиқий шахсий хусусиятларини ўрганиш ва уларни талабаларнинг англаб етиши. Талабаларнинг мустақил таҳлил қилиши ўзаро ҳар томонлама тавсифномалари, ўқитувчиларнинг кузатишлари асосида амалга ошади. Талабалар шу мақсадда «Мен бошқа кишилар билан мулоқотда қандайман?» мавзусида эссе ёзадилар, бир-бирларига шунга ўхшаш мазмунда тавсифнома тайёрлайдилар ва ҳоказо.

2. Шахсий мулоқотдаги камчиликларни аниқлаш ва уларни барҳам топтириш юзасидан қилинадиган ишлар: уятчанликни, тортинчоқликни, мулоқот услубидаги салбий ҳолатларни енгиллаш.

3. Педагог учун мулоқотнинг ҳиссий жиҳатдан қулай бўлган услубини ишлаб чиқишга доир топшириқлар ва уларни ўз-ўзини кузатиш маълумотлари билан таққослаш.

4. Мулоқотда ўз индивидуал услуби асосида педагогик мулоқот таркибий қисмларини эгаллаш (махсус машғулотларда) соҳасидаги ишлар.

5. Ўз мулоқот услубига мувофиқ равишда педагогик мулоқотдан иборат яхлит ҳодисани билиб олиш борасидаги ишлар ва мулоқот услубига аниқликлар киритиш (махсус машғулотларда).

6. Ҳақиқий педагогик фаолият индивидуал услуб асосида талабалар билан мулоқот қилиш, бу услубни мустаҳкамлаш (педагогик амалиёт ва стажировка жараёнида).

Тиббиёт коллежларида ишни энди бошлаётган ўқитувчилар индивидуал мулоқот услубини шакллантириш устида мунтазам иш олиб боришлари зарур.

Тарбиявий жараёни ташкил этишда педагогик мулоқотнинг жиҳатлари муҳим рол ўйнайди, улар педагог билан талабаларнинг бевосита ўзаро ҳаракати билан боғлиқдир. Бу ўринда бир неча босқичлар ажратиб кўрсатилади.

Биринчи босқич – бу тарбиячининг тарбиявий жараён вазиятидан хабардорлигидир, бу жараён ўзига педагогнинг хотирасида гуруҳ билан мулоқотнинг олдинги хусусиятларини тиклашни, мулоқот вазиятини қайд этишни, уни ўзаро ҳаракатнинг олдинги вазияти билан, бу ҳаракатнинг илгари режалаштирилган андазаси билан тезда қиёслаб чиқишни, ўз мулоқот услубига аниқлик киритишни қамраб олади. Шунинг назарда тутиш керакки, бу босқич жуда тез кечади ва худди шу босқичда зарур сўз, оҳанг, ҳулқ-атвор вужудга келиши лозим.

Иккинчи босқич – педагогик мулоқотнинг самарали жараёни учун унинг шарт-шароитларини билиб олишнинг ўзи қифоя қилмайди. Талабалар билан ўзаро ҳаракатнинг бошланиши ўзаро фикр алмашишга доир яна бир муҳим вазифани ҳал қилиш билан мулоқот объектининг диққатини ўзига жалб қилиш билан боғлиқдир. Мулоқот объектининг, яъни талабанинг диққатини ўзига жалб қилиш деганда нимани англаш керак? Бунинг маъноси бўлажак ўзаро ҳаракатга, таълимнинг режалаштирилган усуллари, ташкилий шакллари ижтимоий-психологик негизни асос қилиб олиш, дарсни ўтказиш учун зарур бўладиган талабалар диққатини жалб қилишдир. Кўпинча ёш педагоглар, талабалар ҳар доим ўқитувчига ўз диққатларини қаратишлари лозим деб ҳисоблайдилар ва ўзаро фикр алмашишга доир бу муҳим вазифаларни собит қадамлик билан ҳал қилмайдилар.

Бўлажак тиббиёт муассасалари ўқитувчилари куйидаги хусусиятлари билан кескин даражада ажралиб туриши лозим ва бу хусусиятлар улар касбий тафаккурининг асосий мезонларини белгилайди:

- мустақил республикамизнинг талаблари ва эҳтиёжларига мос тушувчи юксак маънавий даражасидаги қарашлар, кучли ва барқарор эътиқод, буюк давлатимиз идеаллари, миллий ғоя ва истиқлол мафкурасига содиқлик, ватанпарварлик, фидоийлик тўғрисидаги шаклланганлиги, жамоавийлик хиссини мукамал акс эттирувчи, ижтимоий-сиёсий фаол шахс эканлиги;

- болаларга, ўқувчиларга, ҳаттоки жамиятимизнинг барча аъзоларига ҳам оташ, ҳам самимий меҳр – муҳаббат, уларнинг ҳар қандай эҳтиёжлари, қизиқишлари, ҳатти-ҳаракатлари мотивлари, ҳуқ-атворларини тушуниш кўникмаси, малакаси ва ўқувининг мавжудлиги;

- жамият ҳодисалари, ҳолатлари, табиат ва воқеликлари, борлиққа, шахслараро, гуруҳлараро, миллатлараро муносабатларига нисбатан педагогик кузатувчанлик, яъни перцептив (идроққа нисбатан сезгирлик) қобилиятга эгалиги;

- ҳаёт ва фаолиятнинг у ёки бу жабҳаларида одамларнинг ҳатти-ҳаракатлари, муносабатлари хусусиятларини оқилона тушуниш уларни идентификацияга, рефлексияга йўллашга қобиллиги;

- факултетадаги вазиятларда, ўзгарувчан шарт – шароитларда омилкорлик билан мўлжал олиш, мақсад кўйиш, режа тузиш, бевосита назорат қилиш, бошқариш ва ўз-ўзини намоён этишга қобилиятлилиги;

- педагогик фаолиятда, жамоатчилик тизимида муваққат гуруҳий муносабатларда оммавий ҳаракатларда ташкилотчилик ва бошқарувчанлик қобилиятини эгалланганлиги;

- умумий қизиқиши кўламининг кенглиги, билишга оид қизиқишларнинг серқирралиги, илмий изланишларга лаёқатлилиги, муайян салоҳият, маҳорат даражаларига эришганлиги;

- мулоқот мароми, нутқ маданияти, мантиқан ихчам, маъноси кучли, таъсирчан фикр узатиш, таъсир ўтказиш ўқуви билан қуролланганлиги;

Фикримизча, замонавий ўқитувчи мулоқот давомида тўғри, омилкор ахборот узатиши ва унга суҳбатдошини ишонтира билиши касбий зарурият ҳисобланади. Касбий тафаккурни шакллантириш жараёнида ўзаро фикр алмашиш алоқасига доир куйидаги дастурини тавсия этишимиз мумкин:

1. Касб-кор жиҳатидан ўз-ўзини англашни (мулоқотда ўзининг ўзаро фикр алмашишга доир сифатларини, ижобий ва заиф томонларини аниқлашни) амалга ошириш ва шу асосда ўзаро фикр алмашиш йўли билан ўз-ўзини тарбиялашнинг дастурини ишлаб чиқиш. Бу ўринда ўз шахсига куйидаги йўналишларда баҳо бериш, тажрибани таҳлил қилиш, талабалар билан мақсадга мувофиқдир, кишилар билан бўлган мулоқотда олинган сезгилар тажрибасини таҳлил қилиш, кишилар билан бўлган мулоқотда олдинги мулоқотнинг ҳозирги даражасини таҳлил қилиш, мулоқот ҳақида ўзининг идеал тасаввурларини таҳлил қилиш, сизнинг мулоқотдаги имкониятларингизни бошқалар (талабалар, ўқитувчилар) қандай баҳолаши ҳақидаги тасаввурларни таҳлил қилиш.

2. Ўзида дилкашликнинг асосий хусусиятларини ривожлантириш юзасидан ихтисослаштирилган машқлар асосида ишлаш.

3. Талабалар ва кишилар билан хилма-хил жамоат ишлари олиб бориш, бунда ўзаро фикр алмашиш фаолиятининг тажрибаси (маърузалар, суҳбатлар) ҳосил бўлади.

4. Мулоқотда салбий кайфиятларни енгиш тажрибасини шакллантирадиган ва дилкашликни ривожлантирадиган вазиятлар тизимини яратиш.

Таклиф этилган бу тизимга таяниб иш кўриш педагогнинг касбкорга оид шахсий фазилати бўлган дилкашликни шакллантиришни тезлаштиради.

Касбий тафаккур жараёнида инсонда ўз мутахассислиги, касби тўғрисида фикр, мулоҳаза, ғоя, фараз қабилар вужудга келади ва улар шахснинг онгида тушунчалар, ҳукмлар, ҳулосалар шаклида ифодаланади. Ижтимоий ҳаётда, таълим жараёнида инсонлар ўртасидаги алоқа, мулоқот ва муносабатлар ҳам тафаккур ёрдамида намоён бўлади.

Таълим жараёнида бўлажак ўқитувчилар касбий тафаккурининг вужудга келиш ҳолатини ўрганиш “кесимлар” методи орқали амалга оширилди. Яъни биз ўқитишнинг турли босқичларида талабаларнинг тафаккур даражасини ўзига хосликларини ўзаро таққолаб тегишли ҳулосалага келдик. Бу босқичлар сифатида 1-курснинг иккинчи жараёни, 3- курснинг иккинчи ҳамда 6- курснинг иккинчи жараёнлари танлаб олинди. Бу босқичлар танланишидан мақсад 1-, 3-, 6- курслар тиббий педагогика йўналиши бўйича бўлажак мутахассисларни тайёрлаш педагогик-психологик тизимининг дастлабки, оралик ва якуний босқичлари ҳисобланади.

Тадқиқотни ўтказиш давомида биз томонимиздан ўзида тегишли методикалар тизимидан иборат, таълим жараёнида бўлажак мутахассислар касбий тафаккурини ривожлантиришга қаратилган комплекс психодиагностик дастур тайёрланди ва амалиётда қўлланилди.

Талабалар тафаккурини ташхислаш Р.Амтхауернинг интеллект структураси тести, “Тушунчаларни қиёслаш”, “Кераксиз ортиқча”, “Сўз лабиринти”, “Вазиятлар ечимини топ”(бадий-метафорик тафаккур даражасини ташхислаш, таниқли объектлар ва ҳодисаларни таққослаш асосида янги билимларни шакллантириш), «Мақолларни шарҳлаш» (тафаккурнинг мақсадга йўналтирилганлик даражасини аниқлаш), «Тафаккур тезлигини таққиқ қилиш», «Рефлексив тафаккурнинг шаклланганлик даражасини ташхислаш» (Т. Пашуков, А. Допир, В. Дьяконов), С. Медникнинг «Вербал креативликни ташхислаш» методикалари ёрдамида амалга оширилди.

Биз томонимиздан тузилган “ривожлантирувчи дастур” асосида тиббий педагогика йўналиши талабаларининг касбий тафаккурини ривожлантиришдаги асосий мақсадимиз қуйидаги вазифалар ечимини назарда тутди:

- тиббий педагоглар томонидан шахсий касбий тафаккурини ривожлантириш орқалигина касбий етукликка эришиш мумкинлигини тушунишга қўмаклашиш;

-шахсий касбий тафаккурининг ўзига хосликлари тўғрисидаги маълумотларга эга бўлишини шакллантириш;

- вербал креативлигини шакллантириш;

-тафаккур рефлексивлиги даражасини ошириш;

-ривожлантирувчи дастур асосида эгалланган билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш.

“Ривожлантирувчи дастур”имизнинг умумий тузилиши 4 та: мотивацион, ахборот, инструментал ҳамда рефлексив таркибий қисм, блоклар сифатида тақдим этилди.

Мотивацион қисмнинг мақсади талабаларнинг “ривожлантирувчи дастур”да иштирок этишга ижобий мотивацияни уйғотиш ва ҳосил қилишдан иборат бўлди. Чунки дастур раҳбарига ишонмаслик ёки уни ёқтирмаслик, гуруҳдаги носоғлом муҳит, дастур мақсади ва вазифаларини тушунмаслик, олдимизга қўйилган мақсадга эришиш ва якуний натижага салбий таъсир этиши мумкин эди. Биринчи навбатда гуруҳда соғлом ва дўстона муносабатларни ўрнатишга ҳаракат қилдик. Биринчи машғулотда гуруҳ аъзоларининг ўзаро ҳамда дастур раҳбари билан танишувлари ташкил этилди.

Гуруҳ аъзоларининг шахсий касбий тафаккурларини ривожлантиришга қаратилган истаклари ва кутилаётган натижа бўйича кичик ўзаро тақдимотлар турли, жумладан: “исмим”, “музёра”, “келинг танишамиз” каби психогимнастик машқлар орқали амалга оширилди. Бунинг натижасида экспериментда иштирок этаётган талабаларда: муваффақиятга интилиш, ўзи ва гуруҳ аъзолари хатти-ҳаракатларини янада яхшироқ тушуниш, ўзига ишонч, ўз ютуқларини кўра олиш ва ундан фахрланиш, ўқув-тарбия жараёнида самарали ўзаро мулоқот ва таъсирга киришиш ҳисси, дарсларни ўзига хос ва қизиқарли тарзда ўтиш каби аҳамиятли мотивлар пайдо бўлди.

Ахборот блокнинг вазифаси бўлажак ўқитувчиларга касбий фаолиятга доир турли ахборотларни тақдим этиш ва улар томонидан ахборотларни ўқиш, таҳлил қилиш ва матн билан ишлаш кўникмаларини ривожлантиришдан иборат бўлди. Талабаларга касбий фаолиятини давом эттириш, ўз соҳаларида муваффақиятларга эришиш мақсадида қандай ишларни амалга ошириш кетма-кетлигини белгилаш мақсадида топшириқлар берилади. Талабалар ўз навбатида мунозара асосида нутқ имкониятларини намоён қилиш, товуш тембри, мароми, диапазонига эътибор берган ҳолда ўз фикрларини ёқимли тарзда ифодалаш имкониятларини мукаммаллаштирадilar. Тафаккур ва нутқ бирлиги ва уйғунлиги ҳар қандай касбий тафаккурни ривожлантиришнинг асосий омили ҳисобланади.

Инструментал блокнинг асосий мақсади бўлажак ўқитувчиларда матнлар билан ишлаш кўникмалари ҳамда вербал креативликни намоён қилишда иборатдир. Бу жараёнда ахборотлар мазмунини ёритувчи матнлардаги асосий ҳамда иккинчи даражали ғояларни таҳлил қилиш, ажратиш ва тафаккур қилиш масаласи асосий ўринни эгаллайди. Шунингдек, талбалар маъруза матнларини самарали конспектлаштириш, илмий адабиётлар билан мустақил ишлаш, мақолалар, тезислар тайёрлаш, доклад тайёрлаб, уни тақдим этиш кўникмаларига эга бўладilar.

Охирги рефлексив блокнинг мақсади – талабаларда рефлексия даражасини оширишдан иборатдир. “Ривожлантирувчи дастур”ни амалга ошириш муддати 12 ҳафтани ташкил этди (ҳафтасига 2 тадан машғулот). Машғулотлардаги ишлар рефлексиянинг шахснинг когнитив хусусияти сифатида ривожлантиришга қаратилиб, турли психотехник машқлар ва рефлексив вазифалар қўлланилди. Бу машқлар орқали релаксация, концентрация(мувозанат), визуализация, ўзини ўзи ишонтириш каби хусусиятлар ривожлантирилишига эришилди.

Жамоавий муҳокама натижасида педагогик жараёнда рефлексиянинг ташкилотчилик, маъно ҳосил қилувчилик, мотивацион, коррекцион ҳамда коммуникатив функциялари, хусусиятлари белгилаб олинди.

“Ривожлантирувчи дастур”ни кўллаш натижасида олинган натижалар тажриба гуруҳидаги талабаларда касбий тафаккурнинг: рефлексив тафаккур ($t = 3,24$; $p < 0,01$), вербал креативлик ($t = 3,45$; $p < 0,01$) ҳамда металингвистик хабардорлик ($t = 4,18$; $p < 0,001$) каби асосий кўрсаткичларининг ижобий тарзда ўзгарганлигидан далолат берди.

Шунингдек, тажриба гуруҳида барча тўртала субтестлар ҳамда Р.Амтхауэрнинг интеллект структураси хотира тести кўрсаткичларининг ошганлиги кузатилди (1-жадвал).

1-жадвал интеллектгузилиши кўрсаткичларининг тажриба боши ва охиридаги кўрсаткичлари фарқи

Субтестлар	(M±σ)		t
	тажрибагача	Тажриба сўнгида	
Сўзларни давом этириш	11,5±2,7	12,31 ± 2,24	2,801
Ортиқча сўзни чиқариш	11,27 ± 1,97	11,89 ± 1,90	2,261
Аналогиялар	9,27 ± 3,12	11,08 ± 1,62	3,713
Умумлаштириш	6,58 ± 4,0	8,77 ± 2,66	4,12
Арифметик амаллар	7,31 ± 3,37	7,62 ± 2,58	0,915
Сонли қаторлар	8,35 ± 3,86	9,15 ± 2,46	1,98
Борлиқни тасаввур қилиш	10,85 ± 3,02	11,39 ± 2,06	1,613
Борлиқни умумлаштириш	7,65 ± 2,76	8,31 ± 2,07	1,42
Хотира	11,19 ± 3,5	12,69 ± 2,38	3,706

Хулоса қилиб айтганда таклиф этган “Ривожлантирувчи дастур” асосида тиббий педагогика йўналиши талабаларининг касбий тафаккурини ривожлантириш борасида олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида тиббий педагоглар шахсий касбий тафаккурнинг ўзига хосликлари тўғрисидаги маълумотларга эга бўлишди, уларда мантиқий фиклаш орқали вербал креативлик шакллантирилди, тафаккур рефлексивлиги даражаси ошганлиги кузатилди ҳамда эгалланган билим, кўникма ва малакалар мустаҳкамланди.

Адабиётлар

1. Беляева Е.В. Управление развитием культуры профессионального мышления студентов в процессе учебно-исследовательской деятельности / Е.В.Беляева // Актуальные вопросы методики обучения математике и информатике: межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Ульяновск: УлГПУ, 2004. – С.22-25.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
3. Каримов Б.Х., Қаландаров А.Д. Онг ва руҳият фалсафаси.-Бухоро: Дурдона,-624 б.
4. Корнилов Ю.К. О зарождении и развитии мыслительного процесса в педагогической деятельности /Ю.К. Корнилов // Психология педагогического мышления: теория и практика. – М.: ИП РАН, 1998. – С. 3-8.
5. Кузьмин Н.Н. Единство теории и практики как общий принцип профессиональной подготовки будущего учителя /Н.Н. Кузьмин // Профессионально-педагогические умения и пути их формирования. – Воронеж: ВГПИ, 1985. – С. 7-20.
6. Ломов Б.Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии /Б.Ф. Ломов. – М.: Педагогика, 1991. – 296 с.
7. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. М.: Педагогика, 1990. 104 с.
8. Очиллов М., Очиллова Н. “Ўқитувчи одоби”. – Т.: “Ўқитувчи”, 1997, 6-бет.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии /С.Л. Рубинштейн; В 2 т.- Т. 2. - М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
10. Теплов, Б.М.Практическое мышление /Б.М. Теплов. – Москва // Психология мышления : хрестоматия / – Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва : АСТ :Астрель, 2008. – С.224.
11. Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления /под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В.Петухова. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.
12. Ғозиев Э.Э Муомала психологияси Т-2001 й